

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ТА ПРОГРАМ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ВІТЧИЗНЯНУ СИСТЕМУ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті висвітлено цільове та змістовне наповнення ідеї морального виховання у вітчизняних концепціях освітньо-виховних детермінант радянського та пострадянського часу кінця XX – початку XXI ст. Запропоновано на сучасному етапі розвитку педагогічної науки та практики зосередити зусилля науковців і практиків на пошуках шляхів удосконалення процесу морального виховання.

Ключові слова: моральне виховання, комуністична мораль, усебічний гармонійний розвиток особистості.

Стан сучасного соціуму, економічна криза, міжнаціональні й релігійні конфлікти змінили пріоритети життєвих цінностей, привели до погіршення людських відносин, зниження рівня загальної й моральної культури. Негативно впливають на молодь такі реалії, як: прояви агресії, дегуманізація міжгрупових і міжособистісних відносин, вакуум духовності тощо.

Великі сподівання людство покладає на систему освіти, в якій відбувається зміна виховних пріоритетів, еволюція гуманістичних орієнтирів, поява нових підходів до формулювання виховних цілей. Інституціональні, структурні, когнітивні перетворення актуалізують подальші дослідження генези ідей виховання моральної особистості для визначення найбільш продуктивних та конструктивних підходів, адже в умовах стрімких кардинальних змін необхідно чітко визначитись щодо подальшого напрямку розвитку. Сучасний науковець І. Бех слушно пропонує зосередитись на вихідних положеннях освітньо-виховних детермінант у концептуальному осмисленні й нагадує, що в науці ще не визначено однозначно рушійних сил, закономірностей, співвідношення природного й соціального, рівнів свободи та відповідальності у вихованні молодого покоління [1].

У зв'язку з цим важливого значення набуває вивчення концептуальних засад морального виховання, здійснення історичних розвідок теоретичних підходів, з'ясування тенденцій розвитку концепцій морального виховання в сучасній педагогічній науці України. Особливого педагогічного значення набуває досвід наукових підходів учених радянського та пострадянського часу, починаючи з другої половини XX ст. і до сьогодення.

Провідними теоретиками гуманістичного виховання й освіти є вітчизняні педагоги XX ст.: Ш. Амонашвілі, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький. Теорії морального виховання базуються на концепціях гуманістичного виховання (Я. Корчак, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Френе та ін.); програмах морального виховання (А. Пінкевич, Л. Толстой, К. Ушинський та ін.); основах аксіології (Б. Бім-Бад, Б. Гершунський, В. Миронов, Т. Троїцька, П. Фішер та ін.); доробках, присвячених визначенню педагогічних вимог до фахівця соціокультурної сфери (І. Аносов, Т. Бакланова, М. Елькін, Н. Максютін, В. Молодиченко та ін.). Особливості морального розвитку розкривають сучасні науковці: І. Бех, В. Бондар, О. Вишневський, М. Євтух, І. Зязюн, С. Карпенчук, Б. Кобзар, В. Кремень, Н. Молодиченко, М. Окса, І. Подолян, М. Сметанський, О. Сухомлинська та ін.

Наукова рефлексія становлення ідеї виховання моральної особистості необхідна не тільки у зв'язку з нашими науковими інтересами, а насамперед, для використання позитивного досвіду в модернізаційних процесах системи освіти України, адже педагогічна теорія і практика, на нашу думку, перенасичена залученням до змісту освіти зарубіжного педагогічного досвіду та філософсько-педагогічної спадщини й потребує сьогодні використання власного етнокультурного за змістом і формою, ментально сприятливого доробку.

Мета статті – здійснити наукову рефлексію та висвітлити ідеї морального виховання у вітчизняних концепціях освітньо-виховних детермінант системи освіти України кінця ХХ – початку ХХІ ст. для пошуку шляхів удосконалення процесу виховання.

Аналіз соціокультурних подій і явищ у системі освіти переконує нас у неможливості його однозначного оцінювання через складність, суперечливість і багатовекторність, які безпосередньо відображаються та фіксуються в меті виховання, наукових концепціях, програмах і практичних підходах до її реалізації на рівні всієї системи освіти. З радянських часів у ранг державної політики як нормативна установка законодавчого характеру була введена мета всебічного виховання особистості, яка в радянській інтерпретації ототожнювалась з поняттям “комуністичне виховання”, “усебічно розвинена особистість”, “будівник комунізму”. Програма КППС визначила зміст виховання як: відданість справі комунізму, патріотизм, любов до країн соціалізму, сумлінна праця на благо суспільства, турбота про збереження і примноження суспільного достатку, високе усвідомлення суспільного обов'язку, нетерпимість до порушення суспільних інтересів, колективізм і товариська взаємодопомога, гуманні відносини і взаємна повага між людьми, чесність і правдивість, моральна чистота, простота і скромність, взаємна повага у сім'ї, турбота про виховання дітей, моральна підготовка до створення сім'ї тощо [5]. Система виховання, що сформувалась у нашій країні на етапі побудови комунізму (колективістська, комуністична), ґрунтувалась на ідеї всебічного гармонійного розвитку особистості, який відбувався в умовах розвитку колективу. Це була аксіома, а практика виховання намагалась її реалізувати.

Незважаючи на перевагу ідеологічно забарвлених характеристик, у Кодексі будівника комунізму втілені й загальнолюдські цінності, однак через партійно-догматичну сутність їх трактування у них не відображалася людина з її нагальними потребами, справжніми життєвими цінностями, що відповідають як загальнолюдським і національним, так і особистісним цінностям конкретного суспільства. Складовими мети виховання традиційно визначали розумове, трудове, моральне, естетичне, фізичне, ідейно-політичне, патріотичне, атеїстичне, інтернаціональне виховання. Аналіз їх змісту доводить заідеологізованість виховання, його класово-партійну спрямованість, орієнтацію школи на інтереси однопартійної командно-адміністративної системи, стандартизацію особистості відповідно до ідеалів марксистсько-ленінської концепції соціалізму й побудови комунізму тощо [9].

Хоча педагогічна наука й шкільна практика розвивалися у межах панівного радянського дискурсу, проте науковці зосереджували увагу й на проблемі співвідношення навчання та виховання. У радянській дидактиці проголошували принципи діалектичної єдності навчання і виховання, виховання у процесі навчання, але їх трактування базувалося на марксистсько-ленінській теорії виховання і теорії пізнання, комуністичній партійності, які вимагали розкриття явищ і фактів з позицій діалектичного матеріалізму, комуністичної ідейності у викладанні основ наук, непримиренного ставлення до ворожої ідеології тощо [3].

Вимагає уваги й зосередження науковців і тенденція розвитку означеної проблеми у вітчизняній дидактиці від орієнтації на ідеологічні чинники до орієнтації на

логіку розвитку науки. Зокрема, у розкритті проблеми співвідношення навчання і виховання простежуються такі зміни лексичного й змістовного характеру: від трактування єдності навчання і виховання як закономірності, принципу навчання до її комплексного вивчення, заснованого на ідеї “навчання, що виховує і розвиває”, обґрунтування виховної функції навчання, що впливає з об’єктивної закономірності й принципу виховного навчання. Відповідно до першого варіанта, навчальний процес спрямовувався в основному на реалізацію декларативних ідеологічно-партійних завдань виховання “будівника комунізму”, озброєння учнів необхідними для цього знаннями, уміннями та навичками. Це зумовлювало загальне формулювання цілей навчання, через що їх неможливо було застосувати для порівняння з реальними результатами.

Виокремлення в кінці 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. виховної функції навчання у комплексі з освітньою і розвивальною зумовило необхідність конкретизувати педагогічні цілі на рівні змісту й організації навчально-виховного процесу. Пріоритет знанневих підходів заважав модернізації змісту шкільної освіти. Урок традиційно розглядався не лише як основна форма організації навчання у середній школі, але й сфера шкільного виховання. У полі зору науковців і практиків радянського періоду перебували питання виховного впливу різних аспектів уроку, його сутнісно-організаційних ознак та компонентів дидактичної системи. З середини 1970-х рр. питання єдності навчання і виховання у навчальному процесі розглядається крізь призму мети уроку, якій відводиться роль його визначального компонента [6].

Задекларована мета формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості в радянському варіанті реалізовувалася в різних контекстах і не завжди відповідала своїй сутності, її досягненню заважало перевантаження змісту навчання. У 70–80-х рр. ХХ ст. характерними були постійна зміна навчальних планів та програм, їх удосконалення, перенасичення теоретичним матеріалом, надмірна політизація змісту, розуміння зв’язку школи з життям лише як ознайомлення з виробництвом. Наукові й методичні підходи базуються на радянській, позанаціональній ідеї. У доборі змісту шкільного навчання увага приділялася його виховній функції, трактованій з позицій монополії комуністично-партійної ідеології.

Безперечно позитивним було використання масових форм виховання школярів: організація роботи з написання педагогічними колективами історії міст, сіл, колгоспів і радгоспів і використання цих матеріалів у навчально-виховній роботі (1972 р.). Архівні документи засвідчують активну участь 15 відділів народної освіти. Того ж року було організовано конкурс участі бібліотек шкіл і позашкільних установ у проведенні заходів з відзначення Міжнародного року книги, в якому взяло участь 25 областей ВНО. Наступного року в спартакіаді учнів шкіл української РСР взяло участь 7 млн учнів, для виробничого навчання було створено 44 навчально-виробничі комбінати, 500 шкільних лісництв, 7 тис. таборів праці та відпочинку. Ці приклади засвідчують позитивні напрями виховної роботи, адекватні зазначеному періоду [8].

Педагогічна теорія та практика поступово вивільнялася від партійного, ідеологічного тиску й переходила до розширення досліджень у галузі вдосконалення змісту шкільного навчання та конкретизації виховних завдань. Відбувались еволюційні зміни в підходах до визначення сутності змісту освіти від знаннево-орієнтованого, коли абсолютною цінністю виступають знання, до особистісно орієнтованого, що на перший план висуває саму людину.

На нинішньому етапі розвитку суспільства зі зміною концептуальних основ виховання і розвитком людиноцентристської парадигми, особистість має розвиватись за власною програмою, з урахуванням потреб, інтересів, які в ній домінують. Все ж слід підкреслити, що принципова відмінність вітчизняної теорії та практики виховання від

більшості зарубіжних країн полягає в її колективних основах, адже слов'янський менталітет відрізняється глибокою общинністю, згуртованістю. Саме тому й сьогодні, на наше глибоке переконання, слід не копіювати зразки виховання індивідуаліста, відокремленого від спільноти, а дотримуватись саме ментальних, перевірених часом традицій, звичайно, з урахуванням інноваційних пропозицій.

На думку більшості теоретиків і практиків, є необхідність перегляду деяких положень про колектив (вплив на особистість через колектив, пріоритет колективної думки над думкою окремо взятої особистості, правомірність вчинку дитини, не схваленого колективом, лідерство в колективі тощо). Не повинно бути протиставлення особистості колективізму та індивідуалізму, адже колектив має бути середовищем інтеграції індивідуалізму й колективізму. Тим більше, що вже доведено, що оптимальним типом відносин у вихованих системах шкіл є співробітництво [1; 4; 7].

Сучасний етап розвитку педагогічної думки має такі особливості: змінюється загальний погляд на освіту щодо більш глибокого розуміння її як культурного процесу, суть якого виявляється в гуманістичних і творчих способах взаємодії його учасників; змінюється уявлення про особистість, яка, крім соціальних якостей, наділяється суб'єктивними властивостями, що характеризують її автономію, незалежність, здатність до вибору, рефлексії, саморегуляції і на основі цього змінюється її роль у педагогічному процесі; змінюється ставлення до учня як об'єкта педагогічних впливів і за ним остаточно закріплюється статус суб'єкта освіти та власного життя, що володіє унікальною індивідуальністю; у педагогіку активно проникають і стають актуальними результати новітніх досліджень про психологічні механізми розвитку особистості. Поряд з інтеріоризацією важливе значення мають персоналізація, самоідентифікація, прагнення до самоактуалізації, самореалізації та інші механізми індивідуального розвитку.

Гуманістична педагогіка зорієнтована на особистість і пріоритет розвитку психічних, фізичних, інтелектуальних, моральних та інших сфер особистості замість оволодіння обсягом інформації й формування визначеного кола умінь і навичок; зосередження зусиль на формуванні вільної, самостійної особистості, громадянина-гуманіста, здатного на обґрунтований вибір у різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях; забезпечення належних організаційних умов для успішного досягнення переорієнтації навчально-виховного процесу. Ці орієнтири конкретизовано в основних нормативних документах про освіту [2].

Сучасні науковці висвітлюють основні психолого-педагогічні умови організації морального виховання (інтеграція виховання та навчання, посилення гуманітарної спрямованості дисциплін, виховного потенціалу навчання, цілеспрямоване формування особистісного ставлення учнів до навчання й до навколишнього, пріоритет загальнолюдських інтересів, синтез традицій та інновацій у розвитку сфер культури й дозвілля, принцип культуровідповідності освіти) та окреслюють основні шляхи педагогічного керівництва (просвітницька робота, залучення учнів до різнопланової педагогічно доцільної колективної діяльності, створення в усіх сферах життєдіяльності виховних ситуацій, організація та розвиток самоврядування учнів, формування у класних колективах здорової громадської думки, організація товариського спілкування між підлітками, посилення значущості й авторитетності колективу, здійснення активного співробітництва з учнями в усіх колективних справах, нормалізація психічного стану дітей та молоді).

До основних умов також належить: створення гуманістичної педагогічної системи в освітньому навчальному закладі; спрямованість педагогічного процесу на духовно-моральний розвиток особистості дитини; опанування та впровадження в навчально-

виховний процес педагогами новітніх досягнень вітчизняних і зарубіжних гуманістичних шкіл; єдність зусиль соціально-виховних інституцій у вихованні гуманістичної поведінки дітей; підвищення педагогічної культури педагогів та батьків; організація практики виховання гуманістичної поведінки та моральних вчинків дітей на мікро-, мезо- та макрорівнях систем виховання; моделювання особистісностверджувальних, позитивно спрямованих ситуацій як ефективного джерела виховання гуманістичної поведінки.

Вже накопичено безліч рекомендацій для практики виховання: необхідність усвідомлення сутності, мети, завдань, змісту морального виховання, знання психологічних закономірностей формування особистості й опора на них у процесі роботи, використання різноманітних методів виховання, емоційного забарвлення виховного процесу, організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії з учнями, врахування рівня моральної вихованості учнів, залучення учнів до різних видів діяльності, виховання у дітей волі, формування моральних потреб, постійне сприяння процесу самовиховання, самооцінки тощо.

Висновки. Логіка розвитку науки переконує, що важливо не тільки обґрунтувати цілі й ідеали виховання, а й окреслити механізми їх втілення у реальність. Відбувається переоцінка призначення і сенсу функціонування дидактичного процесу, його переорієнтація на особистість учня та сприяння їй у саморозвитку, самореалізації та самоактуалізації. У контексті сучасних концепцій навчання на перший план виступає виховна функція навчального процесу, що вимагає зміни парадигми уроку з метою формування духовного світу учня, допомоги йому в самореалізації, визнання права бути суб'єктом навчального процесу й формування суб'єкт-суб'єктних відносин на кожному уроці.

Освітня сфера України є визначальною в соціально-економічному поступі нашої держави. Глобалізація світу, розвиток наукових досліджень, нові інформаційні технології вимагають прискореного випереджального інноваційного розвитку освіти, створення умов для розвитку особистості, її інтелекту й духовності. Вхідження України в європейський простір передбачає вдосконалення якості освіти взагалі й виховання зокрема.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – Київ : Академвидав, 2012. – 256 с.
2. Збірник законодавчих та нормативно-правових актів з питань професійно-технічної освіти України. – Харків : Бурун-книга, 2008. – 304 с.
3. Левківський М. В. Історія педагогіки : підручник / М. В. Левківський. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003. – 360 с.
4. Молодиченко В. В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти: філософський аналіз : монографія / В. В. Молодиченко. – Київ : Знання України, 2010. – 383 с.
5. Програма КПРС: нова редакція. – Київ, 1986.
6. Селевко Г. К. Воспитательные технологий / Г. К. Селевко. – Москва : НИИ школьных технологий, 2005. – 320 с.
7. Сухомлинська О. Духовно-моральне виховання дітей та молоді в координатах педагогічної науки і практики / О. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2006. – № 1. – С. 2–7.
8. ЦДАВОВУ України: Фонд № 166. – Опис 15. – Од. збер. 8287, 8288, 8791, 9237.
9. XXII съезд КПСС: стенографический отчет. – Москва : Гос. изд-во полит. литературы. – 1962.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2014.

Кучина Е. О. Имплементация концепций и программ воспитания нравственной личности в отечественную систему образования Украины

В статье освещаются целевое и содержательное наполнение идеи нравственного воспитания в отечественных концепциях образовательно-воспитательных детерминант советского и постсоветского времени конца XX – начала XXI в. Предлагается на современном этапе сосредоточить усилия ученых и практиков на поисках путей усовершенствования процесса нравственного воспитания.

Ключевые слова: нравственное воспитание, коммунистическая мораль, всестороннее гармоничное развитие личности.

Kuchyna K. The Implementation of the Concepts and Programs of Education of Moral Personality in the National Education System of Ukraine

The article highlights the target and the content of the idea of moral education in domestic concepts of educational determinants of Soviet and post-Soviet era of the late XX – early XXI century. It is offered at the current stage of development of pedagogical science and practice to focus the efforts of scientists and practitioners on ways to improve the process of moral education. It is specified that that the study of the idea of moral upbringing of personality is primarily required for the use of positive experience in modernization of the educational system of Ukraine, as pedagogical theory and practice is oversaturated by foreign teaching experience. Nowadays the system of education requires the use of its own ethno-cultural in content and form, mentally favourable revision. Since the Soviet times the rank of state policy was introduced with the aim of all-round education of the personality, which was identified with the notion of “Communist education”, “intelligent personality”, “the Builder of communism”. Yet the fundamental difference between the domestic theory and practice of education from most foreign countries lies in its collective basis, Slavic mentality differs by deep community. At the present stage of development of society with the change of conceptual foundations for the upbringing and development of a man-centered paradigm, person should develop according to own programme, taking into account the needs, interests, and abilities. That is why we should not copy the sample of education of individualist, separated from the community, but comply with the mental, time-tested traditions, adequate to modernity.

Key words: moral education; communist morality, comprehensive and harmonious development of personality.